

सर्व शिक्षा अभियान योजनेद्वारे राबविल्या जाणाऱ्या उपक्रमांच्या अंमलबजावणीचा अभ्यास

संशोधक

ज्योत्सना भागवतराव गव्हाणे

सारांश

महाराष्ट्र शासनाने राज्यामध्ये प्राथमिक शिक्षणाची गुणवत्ता सुधारावी याकरीता शिक्षक-पालक-संघ, माता-पालक-संघ, उपस्थिती ध्वज प्रकल्प नवागतांचे स्वागत इत्यादी विशेष प्रशासनीय उपक्रम राबविले जात आहेत. यामुळे शालेय शिक्षणाच्या गुणवत्ता विकासाबाबतची शासनाची तळमळ दिसून येते. परंतु आज आपणाला महाराष्ट्रात प्राथमिक शिक्षणाचा संख्यात्मक विकास झालेला दिसून येतो. मात्र गुणात्मक विकासाचा प्रश्न मात्र प्रलंबितच राहतो. प्राथमिक शिक्षणाचा गुणात्मक विकास झाल्याशिवाय ख-या अर्थाने प्राथमिक शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण घडून येणार नाही. केवळी कागदी घोडे नाचविणे म्हणजे गुणवत्ता विकास नव्हे, शालेय शिक्षणाच्या गुणवत्तेत सुधारणा करण्याकरीता समाज, शासन व शिक्षक यांनी सामुहिकपणे जबाबदारीने कार्य करण्याची गरज आहे. भारत देश स्वातंत्र्य झाल्यापासून 50-60 वर्षांमध्ये प्राथमिक शिक्षणामध्ये सार्वत्रिकीकरण न घडून येण्याची कारणे आपल्यातच शोधावी लागणार आहेत.

प्रस्तावना :

प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणकरीता महाराष्ट्र शासनाकडून 'सर्व शिक्षा अभियान' ही महत्वाकांक्षी योजना राबविली जात आहे. या योजनेअंतर्गत प्राथमिक शाळांमध्ये प्रत्यक्ष कोणकोणते उपक्रम राबविले जातात? या उपक्रमांची अंमलबजावणी कशी केली जाते? संबंधित उपक्रमांची अंमलबजावणी करताना मुख्याध्यापक शिक्षक यांना कोणत्या अडचणी येतात का? अशा अनेक प्रश्नांचा ऊहापोह करण्याकरीता प्रस्तुत संशोधन कार्य हाती घेतले आहे.

संशोधन समस्या

सर्व शिक्षा अभियान योजनेअंतर्गत राबविल्या जाणा-या उपक्रमांच्या अंमलबजावणीचा अभ्यास.

उद्दिष्टे :

- 1) सर्वशिक्षा अभियान योजनेअंतर्गत राबविल्या जाणा-या उपक्रमांच्या अंमलबजावणीचा अभ्यास करणे.
- 2) सर्व शिक्षा अभियान योजनेअंतर्गत राबविल्या जाणा-या उपक्रमांची अंमलबजावणी करताना येणा-या समस्यांचा शोध घेणे.

संशोधनाची व्याप्ती :

- 1) प्रस्तुत संशोधन हे लातूर जिल्ह्यातील उदगीर तालुक्यातील जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळांसाठी व्यापक आहे.
- 2) प्रस्तुत संशोधनात सर्व शिक्षा अभियान योजने पुरतेच व्यापक आहे.

3) प्रस्तुत संशोधन हे उदगीर तालुक्यातील जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळेतील मुख्याध्यापक व शिक्षक यांच्याशी संबंधित आहे.

संशोधनाची मर्यादा :

- 1) प्रस्तुत संशोधन हे लातूर जिल्ह्यातील उदगीर तालुक्यातील प्राथमिक शाळापुरते मर्यादीत आहे.
- 2) प्रस्तुत संशोधन हे सर्व शिक्षा अभियान योजनेपुरतेच मर्यादीत आहे.
- 3) प्रस्तुत संशोधन उदगीर तालुक्यातील जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळांतील मुख्याध्यापक व शिक्षक यांच्यापुरतेच मर्यादीत आहे.
- 4) प्रस्तुत संशोधन हे सन 2016-17 या वर्षापुरतेच मर्यादीत आहे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधन हे वर्तमान काळाशी संबंधित असल्यामुळे संशोधिकेने वर्णनात्मक सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर केलेला आहे.

नमुना निवड :

प्रस्तुत संशोधनासाठी लातूर जिल्ह्यातील उदगीर तालुक्यातील 10 जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळांची निवड सहेतूक नमुना निवड पद्धतीने करण्यात आली. संबंधित शाळांतील सर्व मुख्याध्यापकांची निवड संशोधनाकरीता करण्यात आली. प्रत्येक शाळेतील एका शिक्षकांची निवड करून प्रश्नावली भरून घेण्याकरीता करण्यात आली.

संशोधन साधने :

प्रस्तुत संशोधनाबाबत सविस्तारपणे माहिती संकलित करण्याकरीता प्रश्नावली या साधनांचा वापर करण्यात आला. जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळांचे मुख्याध्यापक व शिक्षकांसाठी स्वतंत्र प्रश्नावली तयार करण्यात आली.

संशोधन कार्यपध्दती :

प्रस्तुत संशोधनाचे कार्यक्षेत्र निश्चित केल्यानंतर जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळेच्या मुख्याध्यापक व शिक्षकांकडून सर्व शिक्षा अभियान योजनेच्या अंमलबजावणी बाबतची माहिती संकलित करण्यासाठी उद्दिष्टानुरूप प्रश्नावली तयार करण्यात आली. मुख्याध्यापक व शिक्षकांसाठी स्वतंत्र प्रश्नावली तयार केल्यानंतर सदर प्रश्नावली शिक्षणक्षेत्रातील दोन तज्ञाकडे तपासण्यासाठी दिली. तज्ञांनी प्रश्नावलीमध्ये दिलेल्या सूचना विचारात घेऊन अंतिम प्रश्नावली तयार केली. संबंधित प्रश्नावली भरून घेण्यासाठी लातूर जिल्ह्यातील जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळांतील 10 मुख्याध्यापकांना व त्याच शाळेतील 10 शिक्षकांना देण्यात आली. प्रस्तुत संशोधनाकरीता सर्व प्रतिसादक मुख्याध्यापक व शिक्षकांनी प्रश्नावली भरून 100 टक्के प्रतिसाद दिला. या प्रश्नावलीद्वारे मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण करण्याकरीता शेकडेवारी या सांख्यिकी तंत्राचा उपयोग केला. संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण व सांख्यिकी संस्करण करून त्यावर आधारित निष्कर्ष काढण्यात आले.

निष्कर्ष :

मुख्याध्यापक प्रश्नावली प्रतिसादावरून निष्कर्ष :

- 1 सर्व शिक्षा अभियान योजनेअंतर्गत राबवावयाच्या उपक्रमांची संख्या अधिक आहे. असा प्रतिसाद 100 टक्के मुख्याध्यापकांनी नोंदविला आहे.
- 2 सर्व शिक्षा अभियान योजनेतील उपक्रमांमुळे पालकांचा सहभाग वाढला आहे. असा प्रतिसाद 75 टक्के मुख्याध्यापकांनी दिला आहे.
- 3 सर्व शिक्षा अभियान योजनेमुळे शाळेची भौतिक प्रगती झाल्याचे 100 टक्के प्रतिसादक मुख्याध्यापकांनी आपले मत नोंदविलेले आहे.
- 4 शाळेच्या भौतिक सोयी सुविधाबाबत मुख्याध्यापकांना जबाबदार धरले जाते. त्यामुळे मानसिक ताण-ताणव येतो असा 70 टक्के प्रतिसाद दिला आहे.
- 5 शासनाकडून मिळणा-या अनुदानाचा वापर करतांना शालेय व्यवस्थापन समितीचे अध्यक्ष व मुख्याध्यापक यांच्यात

समन्वय राखतांना अडचणी येतात असे मत 75 टक्के मुख्याध्यापकांनी नोंदविले आहे.

6 शालेय बांधकामाचे नियंत्रण व पर्यवेक्षणाची जबाबदारी मुख्याध्यापकांवर असल्यामुळे शालेय कामकाज परिणामकारकपणे करतायेत नाही असा प्रतिसाद 80 टक्के मुख्याध्यापकांनी नोंदविला आहे.

प्रश्नावली प्रतिसादावरून निष्कर्ष :

- 1 सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत राबविल्या जाणा-या उपक्रमांच्या कार्यवाहीची कल्पना आहे. असा प्रतिसाद 100 टक्के शिक्षकांनी नोंदविला आहे.
- 2 सेवांतर्गत प्रशिक्षणाने आपल्या शैक्षणिक कार्यात गुणात्मक बदल झाल्याची नोंद 75 टक्के शिक्षकांनी केली आहे.
- 3 शालेय भौतिक सोयी-सुविधांमुळे अध्यापनाची परिणामकारकता वाढली आहे. असे मत 80 टक्के शिक्षकांनी नोंदविले आहे.
- 4 अध्यापन करीत असलेल्या वर्गाचे प्रशिक्षण (अध्यासक्रम) घेतले आहे. असा प्रतिसाद 100 टक्के शिक्षकांनी दिला आहे.
- 5 शैक्षणिक साधनांची निर्मिती करतात असे मत 100 टक्के शिक्षकांनी प्रश्नावली नोंदविले आहे.
- 6 सर्व शिक्षा अभियान योजनेतील पोषण आहार, मोफत पाठ्यपुस्तके, मुलींना मोफत गणवेश अशा उपक्रमांमुळे विद्यार्थ्यांची दैनंदिन उपस्थिती वाढली आहे. असे 70 टक्के शिक्षकांनी आपले मत प्रश्नावलीत नोंदविले आहे.

संदर्भ ग्रंथसूची :

- 1 मराठे एम.जी. (2003), सर्व शिक्षण मोहिम प्राथमिक शिक्षक सेवांतर्गत प्रशिक्षण कार्यक्रम हस्तपुस्तिका, पुणे. संचालक महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद.
- 2 मराठे, एम.जी. (2003) सर्व शिक्षण मोहिम लोकप्रतिनिधीचे प्रशिक्षण हस्तपुस्तिका, पुणे संचालक महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद
3. मराठे एम.जी.(2005), भारतीय समाज व प्राथमिक शिक्षण अध्यापक शिक्षण पदविका स्रोत पुस्तिका, पुणे, संचालक महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद
- 4 Best J.W.Khan J.V.(2002), Research in Education (VIIth Edition) New Delhi, Prentice Hall of India Private Limited.
- ५ आगलावे डॉ.प्रदीप (२०००), संशोधन पध्दतीशास्त्र व तंत्रे, नागपूर, विद्या प्रकाशन.